

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Казкотерапія як ефективний метод корекційно-розвивальної
роботи психолога**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконав: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності: 053 Психологія

Освітньо-професійної програми: «Психологія»

Катерина ТИМОШЕНКО

Керівник: к.психол.н., доцент Олеся САМКОВА

Рецензент: к.психол.н., доцент Сітлана БАБАТІНА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади вивчення прояву страхів у дітей та методу казкотерапії як засобу їх психокорекції	6
1.1. Страху як психологічний феномен та особливості його прояву у молодшому шкільному віці.....	6
1.2. Казкотерапія як метод психокорекції у роботі практичного психолога.....	13
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження страхів молодших школярів та їх психокорекції засобами казкотерапії	20
2.1. Особливості вибірки та методів емпіричного дослідження.....	20
2.2. Результати емпіричного дослідження.....	24
2.3. Теоретичне обґрунтування програми казкотерапії як методу психокорекції дитячих страхів.....	29
2.4. Контрольне дослідження ефективності методу казкотерапії.....	33
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	46
 Додаток А «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету».....	 46

ВСТУП

Актуальність обраної теми. У сучасному світі кожна дитина піддається впливу безлічі несприятливих чинників, які можуть призвести до затримки розвитку потенційних можливостей особистості. Багато вчених відзначають, що підвищується зростання числа дітей з різноманітними страхами, які ведуть до підвищеної збудливості і тривожності.

При переході з дитячого садка в загальноосвітню школу дитина потрапляє в своєрідні екстремальні умови, які можуть призвести до дитячої тривоги і страху. У цей період важливо допомогти дитині вирішити та подолати ці труднощі. Тому найбільш актуальною для практичної психології є завдання пошуку найбільш ефективних шляхів виявлення та подолання страхів у дитячому віці.

Вікові особливості дитячих страхів і, зокрема шкільних страхів дітей молодшого шкільного віку присвячена значна кількість сучасних психологічних досліджень (Л. Акопян, І. Бабарикіна, О. Богучарова, О. Захаров, Н. Карпенко, С. Крюкова, Т. Липська, С. Мамонтов, Н. Мирошниченко, М. Мовчан, В. Назаревич, З. Некрасова, Р. Овчарова, О. Склярєнко та інші).

Таким чином, проблема дитячих страхів становить значний інтерес для психологічної науки, особливо в емпіричному плані, оскільки її розробка є досить актуальною та важливою для вирішення цілої низки питань освітньої практики, зокрема, пов'язаною з успішною адаптацією дитини до школи та попередженням виникнення в неї невротичних проявів.

Останнім часом термін «казкотерапія» звучить частіше і частіше. Все рідше вживання даного поняття викликає здивовані погляди, усмішки, скептичне ставлення. З упевненістю можна сказати, що все більша кількість практичних психологів використовують казкотерапію як один із методів у своїй діяльності.

Особливо ефективною казкотерапія є в роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Це пояснюється декількома причинами: з однієї сторони, у дітей сильно розвинений механізм ідентифікації, що є незамінним прийомом розвитку гнучкості поведінки, здатності поглянути на проблему по-іншому. Казка є одним з доступних шляхів перенесення своїх власних переживань на іншого і, навпаки, усвідомлення своїх власних почуттів через оточуючих. Тому прослуховуючи казку, діти, по-перше, порівнюють себе з казковим героєм, і це дозволяє відчувати і зрозуміти, що не в них самих є проблеми і переживання. Крім того, за допомогою ненав'язливих казкових образів дітям пропонуються виходи з різних складних ситуацій, шляхи вирішення виниклих конфліктів, позитивна підтримка їх можливостей і віри в себе. З іншого боку, казка володіє неймовірно привабливою силою і дозволяє вільно мріяти і фантазувати.

Вивченням особливостей застосування методу казкотерапії займаються такі сучасні учені: І. Єнгалічева, І. Макєєва, Т. Линська, О. Музичук, Є. Свиридова, Н. Колацка, Т. Зінкевич-Євстигнеєва та інші.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у визначенні ефективності казкотерапії як методу психокорекції страхів у молодшому шкільному віці.

Для досягнення мети дослідження поставлено виконання наступних **завдань**:

1. На основі аналізу сучасних літературних джерел визначити теоретичні підходи до вивчення феномена страху та проаналізувати особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці.
2. Теоретично дослідити особливості застосування казкотерапії у роботі психолога.
3. Емпірично визначити основні види та особливості прояву страхів у молодшому шкільному віці.
4. Розробити та обґрунтувати програму казкотерапії як методу психокорекції страхів. Підтвердити ефективність казкотерапії як методу психокорекції страхів молодших школярів.

Об'єкт дослідження – казкотерапія як метод психокорекції.

Предмет дослідження – особливості казкотерапії як методу психокорекції страхів у молодшому шкільному віці.

З метою вирішення поставлених дослідницьких задач, у роботі була використана низка **методів**, а саме: теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення психологічних даних за проблемою дослідження, психодіагностичні методи та методи математичної статистики обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи: методика «Страхи в будиночках» (М. Панфілової) та методика «Діагностика рівня шкільної тривожності (Філіпса). З метою визначення значущих розбіжностей (до та після проведення психокорекційної роботи) застосовано φ – критерій Фішера.

Апробація результатів. Результати дослідження представлені у статті «Казкотерапія як метод психокорекції страхів у молодшому шкільному віці» у збірнику наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених соціально-психологічного факультету ХДУ « Психологічні студії», 2020 рік.

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 37 позицій. Загальна кількість сторінок становить 45, з них основного тексту – 41 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОЯВУ СТРАХІВ У ДІТЕЙ ТА МЕТОДУ КАЗКОТЕРАПІЇ ЯК ЗАСОБУ ЇХ ПСИХОКОРЕКЦІЇ

1.1. Страх як психологічний феномен та особливості його прояву у молодшому шкільному віці

У вітчизняній та зарубіжній психології автори з різних точок зору підходять до визначення змісту поняття «страх».

Наприклад, З. Фрейд говорить, що: «страх – це стан афекту – об'єднання певних відчуттів ряду: задоволення – незадоволення з відповідними інерваціями розрядки напруги і їх сприйняття, а також ймовірно, і відображення певної значущої події» [11, с. 277].

Ю. Аландаренко, характеризуючи емоційну складову страху, наводить такі аргументи: «...у разі, коли страх досягає сили афекту (панічний страх, жах), він здатний нав'язати стереотипи поведінки (втеча, заціпеніння, захисна агресія)» [3, с. 27].

У теорії диференціальних емоцій К. Ізарда, описуються базові емоції людини, серед яких одне з основних місць займає страх. Оскільки страх віднесений до базових емоцій, то його відносять до вроджених емоційних процесів, що мають, генетично заданий фізіологічний компонент, суворо визначений певним мімічним проявом і конкретним суб'єктивним переживанням [29].

Серед людських емоцій найпоширенішим і негативно забарвленим виокремлюється – страх, який може бути як у дітей так і їх батьків. У ситуації міжособистісного спілкування батьків і дітей завжди присутні негативні емоції, які викликають страх, часом це відбувається усвідомлено, і батьки намагаються таким чином впливати на поведінку дитини, забуваючи при цьому, що почуття страху призводить до паралічу свідомості дитини і

завдає їй значної шкоди. Згодом цей дитячий страх заважає дорослій дитині подолати життєві ситуації, пов'язані з цим страхом. Найчастіше саме протидія батькам стає для дитини важливішою, ніж незадоволена потреба: вона і не проти б здійснити батьківську заборону, але не може змиритися з тим, що їй забороняють щось робити, лякаючи незрозумілими страхами і, позбавляючи можливості самостійного вибору [10].

Як зазначає Н. Карпенко [16], найчастіше, страхи виникають з провини самих батьків, які користуючись нагодою залякують своїх дітей, не думаючи про наслідки. Якби батьки знали, що попередження та убезпечення дітей від страхів надходять від сімейних негараздів, надмірної опіки, батьківської неувважності, несприятливого оточення тощо, то вони більш пильно стежили за сімейним комфортом і взаєминами, і тоді діти не накопичували тривогу і занепокоєння.

Для молодшого шкільного віку характерно ослаблення егоцентризму, зростання самосвідомості та почуття відповідальності веде до зменшення кількості страхів, особливо це тенденція виражена у хлопчиків. Варто зазначити, що страхи молодших школярів не зникають, а трансформуються [17].

Якщо в дошкільному віці переважали інстинктивні страхи, пов'язані з інстинктом самозбереження, а в підлітковому – домінують соціальні страхи, то молодший шкільний вік – це своєрідне перехрестя, на якому поєднуються інстинктивні та соціальні страхи. Як відомо, інстинктивні страхи – це переважно емоційні форми страху, у той час як соціальні страхи – це результат інтелектуальної переробки, свого роду раціоналізація страхів [12]. «Страх і боязнь (стійкий стан страху) – це доля переважно дошкільного віку, а тривожність і побоювання – підліткового. У молодшому шкільному віці страх і боязнь, тривожність і побоювання можуть бути представлені однаковою мірою» – підкреслює О. Захаров [11, с. 122].

Як вважає В. Назаревич: «провідний страх дітей в молодшому шкільному віці – страх «бути не тим», страх не відповідності загальноприйнятим нормам поведінки, вимогам найближчого оточення, будь то школа, однолітки або сім'я. Конкретними формами цього страху є страхи зробити не те, неправильно, не так як слід. Страх невідповідності виростає з несформованого у дитини вміння оцінювати свої вчинки з точки зору моральних приписів, яке лежить в основі формування почуття відповідальності. Молодший шкільний вік – найсприятливіший (сенситивний) період для його формування. Тому, якщо воно активно формується, то ймовірність виникнення страху невідповідності в цьому віці знижується. Однак слід мати на увазі, що гіпертрофоване почуття відповідальності, коли поведінка дитини пов'язується безліччю правил, заборон, погроз і умовностей позбавляє дитину можливості діяти самостійно, ініціативно та рішуче. Аналогічні форми поведінки характерні і для дітей, у яких почуття відповідальності сформовано недостатньо, а тим більше, якщо воно відсутнє зовсім» [27, с. 238].

Найбільш розповсюдженим варіантом страху невідповідності у даному віці є страх запізнитися в школу. Він сильніше виражений у дівчаток, оскільки в них раніше виникає і сильніше проявляється, ніж у хлопчиків, почуття провини. Так вважає О. Захаров: «страх запізнення в школу – це один із симптомів синдрому «шкільної фобії», тобто страху перед відвідуванням школи. Нерідко, це не стільки страх самої школи, скільки страх розлуки з батьками» [12, с. 100].

Ще однією причиною страхів молодших школярів можуть бути їх конфліктні стосунки з вчителями, з однокласниками, а саме страх їх агресивної поведінки. Інколи самі батьки обумовлюють появу даного страху, коли у своєму бажанні мати дитину – відмінницю, постійно «давлять на психіку» під час приготування уроків, або даючи настанови щодо правильних відповідей у класі і т. п. Результати «школофобії» досить різноманітні: від психосоматичних симптомів у вигляді головних болів,

колькок у шлунку, запаморочення і блювоти до негативних психологічних – поява почуття невпевненості у своїх силах, сумніви у своїх знаннях, звичка спиратися на сторонню допомогу при найменших труднощах [10; 19; 24].

Поряд зі шкільними страхами для даного віку характерний страх різних стихії (бурі, повені, урагану, землетрусу). Всі ці страхи, на думку О. Захарова: «продукти так званого «магічного мислення» школяра, його схильності вірити в різного роду передбачення, забобони, «фатальний збіг обставин». З одного боку, це прояв сугестивності, з іншого – йдуть з раннього дитинства страхи темряви, самотності і замкнутого простору, а з третьої – егоцентричного мислення, блокуючого розгорнуті логічні форми мислення. Ми вже знаємо, що егоцентризм мислення проявляється в його трансдуктивності, тобто невміння молодшого школяра зв'язати між собою причинно-наслідкові зв'язки два випадкових і одночасних подій» [13, с. 212].

Резюмуючи апроаналізовано інформацію варто підкреслити, що різновиди страхів дітей є наслідком поєднання соціальних і інстинктивних страхів і, насамперед страхів невідповідності загальноприйнятим нормам на тлі яких формується почуття відповідальності, «магічного мислення» і вираженої в цьому віці сугестивності.

Більшість дитячих страхів обумовлено віковими особливостями розвитку і носять тимчасовий характер. При адекватному підході до розуміння причин їх утворення, дитячі страхи зникають. Однак існують стійкі невротичні страхи. Такі страхи служать симптомом неблагополуччя: фізичне, психологічне, моральне виснаження дитини; неправильна позиція батьків при вихованні дітей, їх необізнаність у психологічних і вікових особливостей своєї дитини, наявність у батьків власних страхів, конфліктні стосунки в сім'ї. Такі страхи переносяться дітьми болісно і можуть зберігатися тривалий час, при цьому вони спотворюють особистість дитини, а також негативно впливають на розвиток її мислення та емоційно-вольову сферу. У даному випадку, дитині потрібна допомога професійного психолога [17; 24].

У дослідженні В. Назаревич [27] наводяться наступні основні причини дитячих страхів:

Конкретний випадок, що лякає дитину (наприклад: вкусила собака). Дані страхи швидше і ефективніше коригуються. У цьому випадку не завжди розвивається стійкий, помітний страх для оточуючих. Так, як це багато в чому залежить від індивідуальних особливостей характеру дитини (повільна переключення уваги, недовірливість, низька самооцінка, песимізм тощо). Нав'язні страхи. Як правило, їх джерелом є дорослі (батьки, родичі, вчителі). При цьому, дорослі не звертають уваги на те, що налякало дитину більше: небезпека або реакція на неї дорослого. У підсумку дитині не зрозуміла дана ситуація, але вона вже відчуває тривогу. Таким чином, у неї виникає страх, який може зафіксуватися і поширитися на подальшу поведінку в подібних ситуаціях. Як правило, такі страхи закріплюються на все життя.

Дитяча фантазія. Бувають випадки, коли дитина уявляє собі предмет страху. Наприклад, у дитячому віці багато боялися темряви, де оживали монстри і примари. Але кожна дитина по-своєму реагує на такі вигадки. Одні одразу забувають, а в інших це може призвести до непоправних наслідків.

Внутрішньо-сімейні конфлікти. Іноді дитина боїться виявитися причиною конфліктів між батьками або почуває себе винуватим в сформованих ситуаціях.

Взаємини з однолітками. Коли шкільний колектив не приймає дитину, постійно конфліктує з нею, тоді у дитини зникає інтерес до школи, з'являється страх бути приниженою. Причиною появи страху можуть бути і самі діти. Наприклад, одна дитина може залякувати іншу різними страшними історіями.

Неправильне виховання і деструктивне ставлення до дитини. Дитячі страхи можуть виникнути як при недоліку уваги батьків (гіпоопіка), так і при надмірній уважності (гіперопіка), а також при жорстокому ставленні до дитини.

Наявність неврозу. Це психологічний розлад повинні діагностувати і лікувати медичні працівники. Невроз проявляється через ті страхи, які не є нормою для даного віку дитини. На патологічний страх вказують його крайні способи вираження (наприклад: жах, емоційний шок, потрясіння) чи затяжний перебіг, мимовільність [27, с. 237-238].

На думку О. Захарова: «всі страхи поділяються на дві групи: природні і соціальні. Природні страхи ґрунтуються на інстинкті самозбереження, а також крім основних страхів смерті і смерті батьків додаються страхи чудовиськ, привидів, тварин темряви, крові, рухомого транспорту, стихії, висоти, замкнутого простору, глибини, води, вогню, пожежі, лікарів і т. д. До соціальних страхів відносяться: «покарання, страх самотності, певних людей, страх бути не собою, засудження з боку однолітків і т. д» [13, с. 245].

Перехід від дошкільного періоду до шкільного життя – один з головних переломних моментів у психічному розвитку дітей, оскільки дитина повинна перейти від гри до діяльності навчання, яка ставить перед ним нові правила. Дитина в школі не тільки отримує нові знання, вміння і навички, але також і певний соціальний статус. При цьому у неї змінюються цінності і інтереси. А також крім батьків, авторитетом для молодшого школяра стає його вчитель. Процес перебудови емоційно-мотиваційної сфери полягає не тільки в появі нових мотивів, зміною в ієрархічній мотиваційній системі дитини. Але, також в кризовий період відбувається важлива глибока перебудова в плані переживань. Наприкінці дошкільного дитинства намічається усвідомлення дитиною своїх переживань [37].

У молодшому шкільному віці усвідомлені переживання утворюють стійкі афективні комплекси. У молодшому шкільному віці, страхи, засновані на інстинкті самозбереження, змінюються соціальними страхами, більш складними за своєю структурою і набагато важче визначаються. Наприклад, такі як:

- Страх смерті батьків. Проблемні симптоми, не помічені у дитини, можуть почати проявлятися в перші ознаки неврозу: порушення сну,

загальмованість або надмірна активність. В результаті, це позначиться на навчанні і, як наслідок, проявиться у невдоволенні шкільного педагога [10].

- Страх «бути не тим». Це провідний страх в молодшому шкільному віці - страх бути не таким, про кого добре думають, кого поважають та розуміють. Тобто, це страх не відповідності соціальним вимогам найближчого оточення (школа, однолітки, сім'я). Формою цього страху може бути страх зробити щось не так, як потрібно і правильно. Щоб запобігти цей страх потрібно постійно надавати дитині знаки підтримки і схвалення. Похвала і заохочення повинні бути стриманими, і тільки за справу [28, с. 237].

- Страх розлуки. Стан страху, що виникає при реальній або уявній загрозі розлучення дитини з значущими для неї особами. Його вважають патологічним, коли він надмірно інтенсивний і тривалий, коли він завдає шкоди нормальному, типового для цього віку якості життя чи виникає в тому віці, коли зазвичай вже повинен бути подоланий [35].

- Страх прийняття рішень, або страх відповідальності. Частіше він зустрічається у дітей, які виховуються в суворих або боязливих сім'ях. В обох випадках страх проявляється в тому, що дитину ставить в замішання навіть найпростіша ситуація вибору [6].

Таким чином можемо відзначити, що симптоми страхів у молодшому шкільному віці є наслідком поєднання соціальних і інстинктивних страхів і, насамперед страхів невідповідності загальноприйнятим нормам на тлі яких формується почуття відповідальності, «магічного мислення» і виразної в цьому віці сугестивності.

1.2. Казкотерапія як метод психокорекції у роботі практичного психолога

На думку І. Макєєвої «казкотерапія – інтеграційна діяльність, в якій дії уявної ситуації пов'язані з реальним спілкуванням, спрямованим на активність, самостійність, творчість, регулювання дитиною власних емоційних станів» [22, с. 71].

Один з найавторитетніших в цій галузі психолог Т. Зінкевич-Євстигнєєва визначає казкотерапію: «як набір способів передачі знань про духовний шлях душі і соціальної реалізації людини, як виховну систему, властивої тому духовну природу людини» [14, с. 71].

Авторка вважає, що казкотерапія це: і «відкриття тих знань, які живуть в душі і є в даний момент психотерапевтичними» [14, с. 15], і «процес пошуку сенсу, розшифровки знань про світ і системі взаємовідносин в ньому» [14, с. 15], і «процес утворення зв'язку між казковими подіями та поведінкою в реальному житті» [14, с. 22], і «процес об'єктивації проблемних ситуацій» [14, с. 22], і «процес активізації ресурсів, потенціалу особистості» [14, с. 23], і «процес екологічної освіти і виховання дитини» [14, с. 23], і «терапія середовищем, особливою казковою обстановкою, в якій можуть проявиться потенційні частини особистості, щось нереалізоване, може реалізуватися мрія» [14, с. 73], і «процес підбору кожного клієнта його особливою казки» [14, с. 73].

На думку Є. Свиридової використовуючи в роботі казкотерапію, дитячому психологу необхідно враховувати наступні психологічні механізми впливу казок: «по-перше, чарівні казки є символічним відображенням древніх ритуалів, найважливішим з яких для казок виступила ініціація. Долаючи різноманітні труднощі, герой отримує можливість зміни – переходу на інший якісний рівень.

По-друге, казки описують глибинний досвід проживання емоційних криз, характерних для людини, яка розвивається. Впливаючи на несвідомому рівні, казки включають адекватні механізми захисту «я», зокрема, адаптаційні механізми, що допомагають подолати кризу.

По-третє, відтворюючи кризові життєві ситуації, казка вчить дитину продуктивно переживати страх і звертатися зі страхом, направляючи, проектуючи його в конкретні казкові образи.

По-четверте, образи казок допомагають дитині пережити реальну життєву ситуацію, моральні норми і принципи взаємовідносин між людьми в близькою і зрозумілою йому формі» [32, с. 55].

Дорослішання дитини, як правило, супроводжується появою великої кількості проблем у вигляді гніву, печалі і страху. Загальноприйняті методи виховання дітей, які проявляють агресію по відношенню до однолітків і батькам, які демонструють свою неслухняність, які ігнорують прохання

Сучасна психологія лише з недавніх пір виділила казкотерапію як метод психологічної корекції. Але, незважаючи на це, на сьогоднішній день терапевтичні казки активно використовується психологами в процесі роботи і з дітьми, і з дорослими [9].

К. Юнг, Е. Берн, З. Фрейд займалися аналізом казок, так як вважали, що вони впливають на формування особистості. Аналітична психологія К. Юнга імпліцидує відображення архетипів в казках. К. Юнг на основі дослідів довів, що людина часто керується установками, які не підкоряються законам формальної логіки [26, с. 23]

І. Вачков у своїх роботах пише, що казкотерапія використовується і психологами, і педагогами, і лікарями, тому що кожен з них знаходить в казці той засіб, який допомагає у вирішенні їх професійного завдання [8]. У казці клієнт демонструє свої архетипи і соціальні установки, насичує її своїм актуальним сюжетом, і за рахунок цього казкотерапевт може розглянути, з якими почуттями клієнт проживає своє життя, які у нього основні переживання, життєві цілі, його образи, страхи, фобії.

Для кожного клієнта підбирається жанр казки, який найбільше відповідає його проблеми: любовна історія, детектив, фантастика, фентезі, анекдоти та ін.

З казкою можна працювати різними варіантами. Це може бути: самостійне написання казки клієнтом; бесіда по вже існуючій казці; інсценування написаної казки; арт-терапевтична робота за мотивами написаної казки [34].

Т. Зінкевич-Євстигнєєвою [14] були запропоновано наступна типологія казок:

1. Художні казки, які є найбільш наближеними до звичайного фольклору. Вони універсальні і застосовні практично до будь-якого клієнта. Даний вид казок можна розглядати скоріше як підтримуюча терапія, ніж методом корекції більш насущних проблем.

2. Психологічні казки, які ставлять перед собою функції:

а) по вихованню дитини – після почутої казки дитина переймає правила і норми поведінки позитивних героїв.

б) вчать дорослих відповідальності та стійкості перед негараздами – зазвичай в казках добро перемагає зло, але щоб це зло перемогти, герой повинен значно постаратися.

в) клієнт, слухаючи казку, накладає події, що відбуваються в ній, на своє життя, що в результаті формує вірну модель поведінки.

г) лікувально впливають на психіку і через психіку на організм людини – казкотерапія допомагає людині позбутися страхів, фобій і проблем.

3. Дидактичні казки – найчастіше використовуються для навчання дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку. У даних казках абстрактні символи (звуки, цифри, букви) одушевляються, при цьому навколо них виникає будь-якої казковий світ, в якому вони живуть. Таким способом, дані казки навчають дітей чогось нового і важливого.

4. Психокорекційні казки – створюються і використовуються для м'якої корекції деяких рис характеру і поведінки дитини. При створенні казки

в основу кладуть аналогічну проблему, але безпосередньо не пов'язану з уже наявною. У сюжеті головний герой стикається з такою ж проблемою, як і дитина. Потім дитина сама або за допомогою педагога знаходить вірне рішення проблеми героя і витягує урок з ситуації, що склалася.

5. Психотерапевтичні казки – не завжди мають щасливий кінець, але змушують людину замислитися над сенсом життя, про смерть, про своє ставлення до близьких людей. Якщо інші психологічні техніки не мали належного результату, то фахівець використовує даний вид казок [14, с. 88-89].

На сьогоднішній день лікування казкою застосовується повсюдно: проходять групові та індивідуальні заняття для людей будь-якого віку. Деякі батьки можуть самостійно використовувати написані казкотерапевта історії, щоб надати допомогу своїй дитині. Авторське написання індивідуальної історії для людини зараз стає найбільш популярним методом психологічної роботи з особистістю. Це пов'язано з тим, що клієнт асоціює себе з героєм казки, що допомагає йому усвідомити себе і свої слабкі сторони. Також людина може написати свою власну казку, і вже в процесі написання він відчує її позитивний вплив. Даний метод написання казок допомагає людині подивитися на себе і свої проблеми з боку [15].

Основними принципами занять з казкотерапії є:

- Добровільність участі дітей центральний момент казкотерапії. Цьому сприяє ритуал «входження в казку»;
- зв'язок з реальністю: через казки відбувається прилучення дитини до загальнолюдських цінностей. Людина має можливість відновити втрачені сили, зміцнити віру в добро, при цьому рівень тривоги знижується і настає відчуття спокою і задоволення;
- облік індивідуальних особливостей дітей: від ступеня психологічного комфорту учасників залежить їх активність, глибина емоційної включеності;

- увага рухової активності дітей: втома після багаторазового виконання психогимнастических етюдів призводить до мимовільного розслабленню організму і, отже, зняття емоційної напруги;

- заохочення самостійності дітей щодо сюжету казок, дія однолітків, власних переживань [23, с. 24].

Основні правила проведення занять: заняття з казкотерапії проводяться один раз на тиждень. У молодшій і середній групі тривалість 15-20 хвилин. У старшому дошкільному віці тривалість досягає 25-30 хвилин. Казкотерапія проводиться по підгрупах. Склад кожної з них не повинен перевищувати 12 осіб. Оптимальна кількість учасників – 8-10 осіб. На думку Є. Свиридової «Як показує досвід, саме в цьому діапазоні ефекти групової казкотерапії можуть проявлятися особливо яскраво. Регулярність проведення сприяє закріпленню позитивного ефекту в розвитку особистості і мовлення дитини» [32, с. 55].

Для проведення занять створюється безпечний простір. Місце для заняття повинно бути досить багато. На підлозі необхідний великих розмірів килим. Так, О. Склярєнко пише: «у процесі розслаблення (сидячи, лежачи, стоячи) дітям не рекомендується рухатися, розмовляти, ставити запитання, тому що процес «слухання себе» дуже відволікає увагу дітей і легко руйнує створену провідними атмосферу. Спочатку діти можуть відчувати деяку незручність від нерухомості. Ведучому потрібно буде дуже м'яко і терпляче пояснити дітям, як навчитися «слухати» себе, долати неприємні відчуття, бути мужнім і сильним. У процесі заняття дітям періодично дається можливість говорити про свої відчуття, але іноді пропонується просто мовчки «послухати себе» [33, с. 2].

Роль педагога-психолога в цих заняттях ключова. Саме від нього залежить, яку атмосферу, який настрій він створює, як буде направляти увагу дітей, активізувати і заспокоювати їх. Ведучий повинен тонко відчувати, в якому ритмі і темпі проводити заняття, коли зменшувати або збільшувати кількість і інтенсивність вправ. Розвиток емоційної чуйності дітей на музику

повинно бути в центрі уваги педагога-психолога протягом усього заняття [26].

Необхідно пам'ятати, що все, що виконується дітьми, всі їхні слова, руху, навіть імпровізація (їх треба заохочувати особливо) є успішними, вдалими, розкутими, допомагають дитині повірити в себе і в свої сили. Дітей необхідно постійно підбадьорювати, словесно заохочувати і за особливо важкі вправи неодмінно хвалити [31].

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо, що казка надзвичайно багатогранна, як і саме життя, це робить її ефективним психотерапевтичним і розвиваючим засобом. І щоб це засіб дав результат, треба використовувати казки в повній мірі, а заняття з використанням музики дітям шалено подобаються, а якщо дитина щось виконує з бажанням, то і результати вражають.

Проведене теоретичне дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Серед людських емоцій найпоширенішим і негативно забарвленим виокремлюється – страх, який може бути як у дітей так і їх батьків. У ситуації міжособистісного спілкування батьків і дітей завжди присутні негативні емоції, які викликають страх, часом це відбувається усвідомлено, і батьки намагаються таким чином впливати на поведінку дитини, забуваючи при цьому, що почуття страху призводить до паралічу свідомості дитини і завдає їй значної шкоди. Згодом цей дитячий страх заважає дорослій дитині подолати життєві ситуації, пов'язані з цим страхом. Найчастіше саме протидія батькам стає для дитини важливішою, ніж незадоволена потреба: вона і не проти б здійснити батьківську заборону, але не може змиритися з тим, що їй забороняють щось робити, лякаючи незрозумілими страхами і, позбавляючи можливості самостійного вибору.

Симптоми страхів у молодшому шкільному віці є наслідком поєднання соціальних і інстинктивних страхів і, насамперед страхів невідповідності

загальноприйнятим нормам на тлі яких формується почуття відповідальності, «магічного мислення» і виразної в цьому віці сугестивності.

2. Сучасна психологія лише з недавніх пір виокремила казкотерапію як метод психологічної корекції. Але, незважаючи на це, на сьогоднішній день терапевтичні казки активно використовується психологами в процесі роботи і з дітьми, і з дорослими.

3. У корекції страхів ефективна казкотерапія – самостійна психотерапевтична методика. Роль казок в корекції страхів проявляється в тому, що за допомогою казок діти навчаються аналізувати життєві аналоги негативних казкових образів і певною мірою протистояти їм, подібно до того, як вона уявляє при слуханні або читанні казок себе в ролі головного героя. Страшні історії можуть розглядатися як один з видів дитячого фольклору, в ході яких самостійно моделюється емоційне подолання страхів.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАХІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТА ЇХ ПСИХОКОРЕКЦІЇ ЗАСОБАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ

2.1. Особливості вибірки та методів емпіричного дослідження

У другому розділі кваліфікаційної роботи поставлено за мету визначити ефективність казкотерапії як методу психокорекції страхів у молодшому шкільному віці.

Емпіричне дослідження проводилось на базі загальноосвітньої школи № 10 м. Херсон. Емпіричну вибірку склали учні 3-4-х класів, віком від 8 до 9 років. Загальна кількість досліджуваних склала 30 осіб.

Для досягнення поставленої мети нами були використані наступні методи:

1. Методика «Страхи в будиночках» (М. Панфілової) – дозволяє проаналізувати та виокремити домінуючі страхи молодших школярів.

2. Методика «Діагностика рівня шкільної тривожності (Філіпса) – дозволяє визначити рівень тривожності та основні фактори тривожності молодших школярів.

3. З метою визначення значущих розбіжностей (до та після проведення психокорекційної роботи) застосовано ϕ – критерій Фішера.

Методика «Страхи в будиночках» (М. Панфілової). Автором проведений своєрідний синтез двох відомих методик: модифікованої бесіди О. Захарова і тесту «Червоний будинок, чорний будинок».

Проведення цієї методики є досить простою і не вимагає спеціальної підготовки. Метою тестування є виявлення і уточнення переважаючих видів страхів (страх темряви, самотності, смерті, медичні страхи і т. д.) у дітей старше 3-х років. Дана методика підходить в тих випадках, коли дитина погано малює чи не любить малювати (хоча таке завдання навіть не цікавляться малюванням діти приймаю зазвичай із задоволенням). Дитині

пропонується намалювати два будинки – червоний та чорний (можливий варіант пред'явлення дитині листа з вже намальованими будинками). У дані будинки або самотійно, або з допомогою експериментатора (якщо це дошкільнята) дітям пропонується розселити страхи: червоний будинок – «страшні», в чорний – «страшні страхи». Після виконання завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ – викинути або втратити. Автор припускає: «даний акт заспокоює актуалізовані страхи. Аналіз отриманих результатів полягає в тому, що експериментатор підраховує страхи в чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами» [13, с. 15].

У статті М. Панфілова приводиться наступний опис методики: «методика проводиться в формі бесіди. Бесіда представляється як умова для позбавлення від страхів за допомогою їх програвання і малювання. Бесіду слід вести неквапливо й ґрунтовно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді «так» – «ні» або «боюся» – «не боюся». Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, треба тільки час від часу. При стереотипному запереченні всіх страхів дитину просять давати розгорнуті відповіді за типом «не боюся темряви», а не «ні» чи «так». Дорослий, що задає питання, сидить поруч, а не навпроти дитини, не забуваючи її періодично підбадьорювати і хвалити за те, що вона говорить все як є. Краще, щоб дорослий перераховував страхи з пам'яті, тільки іноді заглядаючи в список, а не зачитуючи його.

Сукупність відповідей дитини об'єднуються в кілька груп за видами страхів, які були сформульовані О. Захаровим. Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох-п'яти дає ствердну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний у наявності.

О. Захаров пропонує вікові норми страхів та їх розподіл за статтю і віком). З 31 страху, виділених автором, у дітей спостерігаються від 6 до 15. У шкільному віці: – у хлопчиків спостерігається близько шести, а у дівчаток – дев'яти страхів.

Дитині дається інструкція такого змісту: «У чорному будиночку живуть страшні страхи, а в червоному – не страшні. Допоможи мені розселити страхи зі списку по будиночках». Ти боїшся: 1) коли залишаєшся один; 2) нападу; 3) захворіти, заразитися; 4) померти; 5) того, що помруть твої батьки; 6) певних дітей; 7) певних людей; 8) матері або батька; 9) того, що вони тебе покарають; 10) Баби Яги, Коція Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиська. (У школярів до цього списку додаються страхи невидимок, скелетів, Чорної руки, Пікової Дами); 11) перед тим як заснути; 12) страшних сновидінь (яких саме); 13) темряви; 14) вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страхи тварин); 15) машин, поїздів, літаків (страхи транспорту); 16) бурі, урагану, повені, землетрусу (страхи стихії); 17) коли дуже високо (страх висоти); 18) коли дуже глибоко (страх глибини); 19) у тісній маленькій кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому автобусі, метро (страх замкнутого простору); 20) води; 21) вогню; 22) пожежі; 23) війни; 24) великих вулиць, площ; 25) лікарів (крім зубних); 26) крові (коли йде кров); 27) уколів; 28) болю (коли боляче); 29) несподіваних, різких звуків, коли щось раптово впаде, стукне (боїшся, здригаєшся при цьому); 30) зробити що-небудь не так, неправильно (погано - у дошкільнят); 31) спізнитися в школу» [28, с. 10-11.].

Методика «Діагностика рівня шкільної тривожності (Філіпса). Методика складається з 58 питань, які можуть зачитуватися школярам, а можуть і пропонуватися в письмовому вигляді. На кожне питання потрібно однозначно відповісти «так» або «ні».

Інструкція для учнів: «Діти, зараз вам буде запропонований опитувальник, який складається з питань про те, як ви себе відчуваєте в школі. Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає вірних або невірних, гарних чи поганих відповідей. Над питаннями довго не замислюйтесь. Відповідаючи на питання, записуйте його номер і відповідь «+», якщо ви згодні з ним, або «-», якщо не згодні» [7, с. 305].

У словарі-справочнику Л. Бурлачука наводиться особливості обробки та інтерпретації результатів: «при обробці результатів виділяють питання, відповіді на які не збігаються з ключем тесту. Наприклад, на 58-е питання дитина відповіла «Так», у той час як у ключі цьому питанню відповідає «-», тобто відповідь «Ні». Відповіді, що не збігаються з ключем – це прояви тривожності. При обробці підраховуються:

1. Загальне число неспівпадань по всьому тексту. Якщо воно більше 50%, можна говорити про підвищену тривожність дитини, більше 75% від загального числа питань тесту – про високу тривожності.

2. Число збігів за кожним з 8 факторів тривожності, виділених у тексті. Рівень тривожності визначається так само, як у першому випадку. Аналізується загальний внутрішній емоційний стан школяра, багато в чому визначається наявністю тих або інших тривожних синдромів (факторів) та їх кількістю.

Змістовна характеристика кожного синдрому (фактора):

1. Загальна тривожність у школі – загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами її включення в життя школи.

2. Переживання соціального стресу – емоційний стан дитини, на тлі якого розвиваються її соціальні контакти (насамперед – з однолітками).

3. Фрустрація потреби в досягненні успіху – несприятливий психічний фон, який не дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату і т. д.

4. Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій, сполучених з необхідністю саморозкриття, пред'явлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

5. Страх ситуації перевірки знань – негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань, досягнень, можливостей.

6. Страх не відповідати очікуванням оточуючих – орієнтація на значимість інших в оцінці своїх результатів, вчинків і думок, тривога з приводу оцінок, що даються навколишніми, очікування негативних оцінок.

7. Низька фізіологічна опірність стресу – особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосовність дитини до ситуацій стресогенного характеру, що підвищують імовірність неадекватного реагування на тривожний фактор середовища.

8. Проблеми і страхи у відносинах з вчителями - загальний негативний емоційний фон відносин з дорослими в школі, знижує успішність навчання дитини» [7, с. 300].

Методи математико-статистичної обробки даних

φ – критерій Фішера призначений для співставлення двох вибірок за частотою виразності показника, який цікавить дослідника.

Критерій оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстрований факт, який нас цікавить.

Сутність кутового перетворення полягає в переведенні відсоткових часток у величини центрального кута, який вимірюється в радіанах. Більшій відсотковій частці буде відповідати більший кут φ , а меншій частці – менший кут. Критерій φ^* дозволяє визначити, чи насправді один із кутів статистично достовірно перевищує інший при даних об'ємах вибірок [25].

2.2. Результати емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження ми розпочали з проведення методики «Страхи в будиночках» (М. Панфілової). Розподіл отриманих результатів молодших школярів зображений в таблиці 2.1.

Аналізуючи отримані результати нами були виявлені наступні найпоширеніші страхи у молодшому шкільному віці: 100 % школярів бояться темряви; 83,3 % дітей бояться залишитися наодинці та бояться, що можуть померти їх батьки; 73,3 % школярів бояться тварин; 66,7 % мають страх зубних лікарів та уколів; 56,7 % дітей бояться захворіти та мають страх стихій.

Найменший відсоток школярів – 16,7 % бояться казкових персонажів. Можемо припустити, що на даному віковому етапі дітей такі страхи є не актуальними та змінюються більш характерними для даного віку. 23,3 % дітей бояться пожеж; 26,7 % мають страх запізнення до школи; 30 % бояться води; 33,3 % мають страх того, що їх можуть покарати; 40 % дітей бояться страшних сновидінь та війни.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження страхів молодших школярів

Страх	% школярів
Страх темряви	100%
Страх залишитися одному	83,3%
Страх, що помруть батьки	83,3%
Страх тварин (павуків, змії, собак)	73,3%
Страх зубних лікарів	66,7%
Страх уколів	66,7%
Страх захворіти	56,7%
Страх стихій (бурі, урагану, землетрусу)	56,7%
Страх війни	40%
Страх страшних сновидінь	40%
Страх того, що покарають	33,3%
Страх води	30%
Страх спізнитися в школу	26,7%
Страх пожежі	23,3%
Страх казкових персонажів (Баби Яги, Змія Горинича)	16,7%

Узагальнюючи отримані результати варто відзначити, що більшість дітей молодшого шкільного віку мають страхи, що пов'язані з ситуацією самотності (темряви, залишитися одному, страх, що помруть батьки). Саме в тій ситуації, коли вони залишаються наодинці виникає відчуття

невизначеності, що може провокувати дані страхи дітей. Слід вказати, що найменше школярі бояться казкових героїв, пожежі та води, що вказує на неактуальність даних страхів.

За допомогою методики «Діагностика рівня шкільної тривожності (Філіпса) нам вдалося проаналізувати основні фактори тривожності молодших школярів. Результати дослідження загальної тривожності школярів зображені на рис. 2.1, результати визначення основних факторів тривожності зображені в таблиці 2.2.

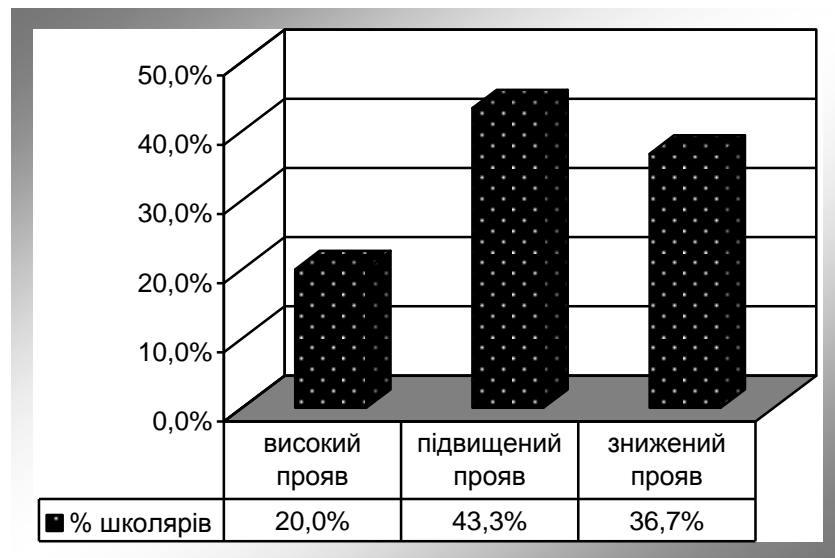

Рис. 2.1 – Результати дослідження прояву тривожності в школі у молодших школярів

Отримані результати дозволяють стверджувати, що більшість молодших школярів – 43,3 % мають підвищений прояв загальної тривожності, 36,7 % дітей виявляють знижений та ще 20 % демонструють високий прояв тривожності в школі.

Отже, більшість школярів (43,3 %) мають підвищений прояв тривожності. Це вказує на те, що дані школярі відчувають тривогу тільки в не звичних для себе ситуаціях. Тоді коли ситуація знайома і передбачувана, тривожність слабшає або не виникає взагалі. Такий прояв тривожності є природно-необхідним (так звана «доцільна тривожність»).

Досить високий відсоток школярів – 36,7 % мають знижений прояв тривожності. Низький рівень тривожності може свідчити про понижене відчуття відповідальності та уваги до мотивів діяльності. У досліджуваних відсутня напруга, хвилювання, нервозність. Таким досліджуваним рекомендується підвищити їх почуття відповідальності. Проте інколи низька тривожність може бути результатом активного витіснення особистістю високої тривоги з метою демонстрації себе з кращої сторони.

Найменший відсоток школярів (20%) демонструють високий прояв тривожності. Такі школярі схильні до прояву тривожності в ситуаціях відповідальних дій, оцінки їх компетентності.

Результати дослідження основних факторів тривожності молодших школярів свідчать про наступне (таблиця 2.2):

Таблиця 2.2.

Основні фактори тривожності молодших школярів

Фактори тривожності	Високий прояв	Підвищений прояв	Знижений прояв
Переживання соціального стресу	6,6%	26,7%	66,7%
Фрустрація потреби в досягненні успіху	33,3%	10%	56,7%
Страх самовираження	56,7%	23,3%	20%
Страх ситуації перевірки знань	50%	33,3%	16,7%
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	40%	33,3%	26,7%
Низька фізіологічна опірність стресу	16,7%	50%	33,3%
Проблеми і страхи у відносинах з вчителями	6,6%	66,7%	26,7%

- 66,7 % школярів мають знижений прояв переживання соціального стресу, 26,7 % мають підвищений показник та 6,6 % високий;

- 56,7 % дітей мають також знижений прояв фрустрації потреби в досягненні успіху, 33,3 % мають високий та ще 10 % підвищений;

- страх самовираження у більшості школярів (56,7 %) має високий прояв, 23,3 % демонструють підвищений прояв та ще 20 % низький;
- 50 % молодших школярів мають високий прояв страху ситуації перевірки знань, 33,3 % мають підвищений прояв та 16,7 % знижений;
- більшість школярів (40 %) також демонструють високий прояв страху не відповідати очікуванням оточуючих, 33,3 % мають підвищений прояв такого страху та 26,7 % знижений;
- 50 % школярів мають підвищений показник низької фізіологічної опірності стресам, 33,3 % демонструють знижений прояв та 16,7 % високий;
- підвищений показник прояву проблем і страхів у відносинах з вчителями демонструють 66,7 % дітей, 26,7 % мають знижений прояв та лише 6,6% демонструють високий.

Таким чином, нами було встановлено, що більшість молодших школярів мають негативні емоційні переживання ситуацій, які пов'язані з необхідністю саморозкриття, пред'явлення себе іншим, демонстрацією своїх можливостей (високий прояв страху самовираження). Більшість дітей мають негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань, досягнень, можливостей (високий прояв страху ситуації перевірки знань). Також більшість молодших школярів демонструють орієнтацію на значимість інших в оцінці своїх результатів, вчинків і думок; відчують тривогу з приводу оцінок, що даються навколишніми, очікують негативних оцінок (високий прояв страху не відповідати очікуванням дорослих).

Отже, можемо стверджувати, що для більшості молодших школярів факторами тривожності виявилися – страх самовираження, страх перевірки знань та страх не відповідати очікуванням дорослих.

2.3. Теоретичне обґрунтування програми казкотерапії як методу психокорекції дитячих страхів

Після проведеного дослідження нами було встановлено, що більшість школярів мають страхи темряви. На основі отриманих даних ми застосовували казкотерапію як засіб психокорекції страху темряви. Заняття проводилися з дітьми протягом місяця періодичністю 2 рази на тиждень (всього 5 занять). Заняття проводилися у підгрупах по 10 дітей, тривалість занять 25-30 хвилин.

Особливо ефективною казкотерапія є в роботі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Це пояснюється декількома причинами: з однієї сторони, у дітей сильно розвинений механізм ідентифікації, що є незамінним прийомом розвитку гнучкості поведінки, здатності поглянути на проблему по-іншому. Казка є одним з доступних шляхів перенесення своїх власних переживань на іншого і, навпаки, усвідомлення своїх власних почуттів через оточуючих. Тому прослуховуючи казку, діти, по-перше, порівнюють себе з казковим героєм, і це дозволяє відчувати і зрозуміти, що не в них самих є проблеми і переживання. Крім того, за допомогою ненав'язливих казкових образів дітям пропонуються виходи з різних складних ситуацій, шляхи вирішення виниклих конфліктів, позитивна підтримка їх можливостей і віри в себе. З іншого боку, казка володіє неймовірно привабливою силою і дозволяє вільно мріяти і фантазувати [9; 20; 31].

Більшість психологів [14; 23; 31] в даній області виокремлюють наступні основні переваги казок:

- відсутність в казках прямих повчань;
- відсутність заданості в імені головного героя і місця казкової події;
- образність і метафоричність мови;
- перемога добра дає психологічну захищеність;
- наявність таємниці чарівництва розширює межі можливого.

Працюючи з казками, психологи використовують різні форми подачі матеріалу (кукло - та імажтерапія, постановка казок на сцені і в пісочниці та ін.), тобто мова йде про використання засобів комплексної казкотерапії.

У даний час існує велика кількість розвиваючих, психокорекційних і психотерапевтичних програм, заснованих на різних видах казок. Однак іноді виникає необхідність написання персоналізованої казки, казки для однієї конкретної дитини, що враховує її індивідуально-психологічні особливості. Тоді на допомогу фахівцеві прийдуть рекомендації та правила написання психокорекційних історій Д. Бретт, Т. Зінкевич-Євстигнеевої, А. Гнезділова та ін. [26].

У кожному разі для дитини повинна створюватися «зона безпеки», вона не повинна відчувати себе збентеженою або винуватою, не повинна боятися. Дитина просто слухає казку, де містяться реальні і вигадані події, фантастичні та взяті з життя персонажі, дитина пізнає нове, роздумує, порівнює без неприємних психологічних наслідків. Крім того, психокорекційна казка повинна пропонувати текст досвід, самостійно або за допомогою дорослого дитина обирає варіанти вирішення існуючих проблем.

Не можна забувати і про вікові уподобання. Прийнято вважати, що дітям 3-5 років більш зрозумілі і близькі казки про тварин і казки про взаємодію людей і тварин. У цьому віці діти часто ідентифікують себе з тваринами, легко перетворюватися в них, копіюючи їх манеру поведінки. З 5 років дитина може ідентифікувати себе з людськими персонажами [9].

Використовуючи казки, психологи ведуть корекційну роботу з агресивними і тривожними, сором'язливими і замкнутими, надмірно рухливими і неуважними дітьми. Казкотерапія дозволяє ефективно долати порушеннями самооцінки, незібраність і повільність, труднощі в спілкуванні і навчанні і, звичайно, допомагає боротися з такою поширеною проблемою, як дитячі страхи.

Більшість страхів в тій чи іншій мірі пов'язані з віковими особливостями і мають тимчасовий характер. Дитячі страхи, якщо до них

правильно ставитися, розуміти причини їх появи, частіш за все зникають безслідно. Зазвичай вікові страхи існують приблизно 3-4 тижнів; це можна вважати нормою [15].

Як вважає О. Музичук: «до класичних страхів в даний час можна додати і ті, які значною мірою сформовані потоком інформації, неконтрольовано надходять з усіх сторін. У сучасних дітей спостерігається боязнь не лише казкових персонажів (Бармалея, Баби Яги, Коцюя тощо), але і віртуальних монстрів, кіномонстрів, а також страхи війни, терактів, заражень. Сам по собі страх – продуктивна емоція. Дитина, яка нормально розвивається, повинна вміти боятися. Однак існує тонка межа, за якою звичайний нормальний страх робить з дитини невротика» [26, с. 24].

Одним із способів не допустити розвитку дитячих страхів у хворобу і допомогти таким дітям подолати їх, і є казка.

Найбільш поширеним страхом у дошкільнят і молодших школярів, як зазначає, Т. Шишова, є страх темряви. Як підкреслює автор, і серед дорослих знайдеться чимало таких, яким темрява вселяє побоювання. Скільки людей, увійшовши в темну квартиру, поспішно включають світло в коридорі або навіть залишають його не виключеним в свою відсутність. У темряві є щось містичне, чарівно лякає, хвилює. У дітей архаїчне колективне несвідоме виявляється більш яскравіше, ніж у дорослих (недарма їм так близькі казки), саме тому не дивно, що темрява часто викликає у них панічний жах [37].

Алгоритми роботи з дитячим страхом темряви

Нами було запропоновано дітям з набору асоціативних карт вибрати картку з зображенням хлопчика або дівчинки, у залежності від статі дитини. Потім дитині пропонується розповісти про обраного нею героя: придумати, як його звуть, який він, чим любить займатися. Особливу увагу слід приділити його позитивним особистісним якостям. Потім психолог починає розповідати казку про цього героя і вводить дитину в ситуацію, наближену до його страху.

Наприклад, було обрано початок терапевтичної казки, представленої в книзі І. Макеєва: «За вікном сутеніло, наступав теплий весняний вечір. Сонце обережно опускалося за місто, затишно ховаючись в рожеві хмари. Скоро на небі з'явиться місяць, крихітними крапельками заблищать зірки, і всі заснуть. Тільки Альоша буде крутитися в своєму ліжечку і плакати від страху» [22, с. 72]. Далі психолог описує, якими позитивними якостями володіє герой, це робиться на підставі розповіді дитини про обрану картку. Відзначається, що, незважаючи на всі ці позитивні якості, герой казки боїться темряви. Це дозволяє зняти у дитини почуття сорому за свій страх, показати, що страх темряви – явище природне. Наприклад: «Альоша – хороший і слухняний хлопчик, він зовсім не боягуз. Він завжди допомагає маленьким, не ображає слабких і заступається за своїх друзів. Але ночами йому іноді буває страшно...» [22, с. 73].

Далі психолог пропонує дитині продовжити казку і розповісти, чого боявся хлопчик: бачив, чув, про що думав? Потім психолог просить з казкового набору асоціативних карт вибрати героя або героїв, які «присутні» в її страху, що впливають на неї або викликають такі ж неприємні почуття, що і нічні страхи. Психолог продовжує, як зазначено у роботі О. Музичук: «Одного разу ввечері Альоша, як завжди, довго не відпускав маму, плакав і не дозволяв вимикати світло. Мама погладила його по голівці і включила маленький нічник над ліжечком. Як тільки мама вийшла з кімнати, почалися звичайні перетворення» [26, с. 30].

Далі, спираючись на розповідь дитини, психолог ще раз в подробицях говорить про нічні страхи. На наступному етапі вводиться ресурсний персонаж, який допомагає головному герою казкового сюжету. Психолог каже, що «раптом з'явився хтось, хто допоміг нашому герою» [31, с. 156]. Дитині пропонується вибрати з набору асоціативних карт казкового персонажа, який буде допомагати головному героєві, і докладно описати цього помічника, сильні сторони його характеру. Потім картки з

зображеннями героя і помічника кладуть поруч, і дитині пропонується розповісти, що буде відбуватися далі, як завершиться історія. Важливо зробити акцент на успішному її завершенні. Після того як дитина придумав благополучне закінчення історії, психолог цікавиться її емоційним станом і закріплює отриманий результат. Для цього можна попросити дитину: знайти якомога більше спільних рис між нею і персонажем, який допоміг впоратися з нічним страхом, тим самим підвести її до думки, що вона зможе побороти страх; намалювати помічника (розфарбувати), щоб у дитини була можливість взяти картинку з собою додому, де вона зможе допомагати і їй теж; придумати «чарівні» слова, які вимовляє помічник героя для того, щоб впоратися зі страхами, і які в майбутньому зможе використовувати сама дитина [9].

Отже, у корекції страхів ефективна казкотерапія – самостійна психотерапевтична методика. Роль казок в корекції страхів проявляється в тому, що за допомогою казок діти навчаються аналізувати життєві аналогі негативних казкових образів і певною мірою протистояти їм, подібно до того, як вона уявляє при слуханні або читанні казок себе в ролі головного героя. Страшні історії можуть розглядатися як один з видів дитячого фольклору, в ході яких самостійно моделюється емоційне подолання страхів.

2.4. Контрольне дослідження ефективності методу казкотерапії

Після проведення серії занять психокорекції страху темряви учнів за допомогою казкотерапії нами було проведено повторну діагностику. Результати дослідження домінуючих страхів представлені у таблиці 2.3.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що кількість страхів молодших школярів значно зменшилася. А саме: зменшився відсоток школярів, що бояться: темряви (66,7 %); залишитися одному (56,7 %); страху, що помруть батьки (73,3 %); страху тварин (66,7 %); страху захворіти (40 %),

страху війни (40 %); страху страшних сновидінь (33,3 %) та страху пожежі (13,3 %).

Таблиця 2.3.

Результати дослідження страхів молодших школярів до та після казкотерапії

Страх	До занять	Після занять
Страх темряви	100%	66,7 %
Страх залишитися одному	83,3%	56,7 %
Страх, що помруть батьки	83,3%	73,3 %
Страх тварин (павуків, змій, собак)	73,3%	66,7 %
Страх зубних лікарів	66,7%	66,7 %
Страх уколів	66,7%	66,7 %
Страх захворіти	56,7%	40 %
Страх стихій (бурі, урагану, землетрусу)	56,7%	56,7 %
Страх війни	40%	40 %
Страх страшних сновидінь	40%	33,3 %
Страх того, що покарають	33,3%	33,3 %
Страх води	30%	30 %
Страх спізнитися в школу	26,7%	16,7 %
Страх пожежі	23,3%	13,3 %
Страх казкових персонажів (Баби Яги, Змія Горинича)	16,7%	16,7 %

За допомогою ϕ -критерія Фішера визначено значущі розбіжності до та після проведення казкотерапії:

- зменшився відсоток школярів, що бояться темряви ($\phi=4,20$, $p \leq 0,01$);
- зменшився відсоток дітей, що бояться залишитися на одинці ($\phi=3,15$, $p \leq 0,01$).

Останні розбіжності виявилися не значущими, але слід вказати, що все ж таки мета проведених занять була спрямована на корекцію страху темряви, ефективність якої підтверджено математично.

Після проведення психокорекційних занять методом казкотерапії були встановлені наступні зміни у рівні тривожності та основних факторах тривожності (таблиця 2.4). У даному випадку ми враховували лише високі показники основних факторів тривожності.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження показників тривожності молодших школярів до та після проведення казкотерапії

	До занять	Після занять
Високий прояв тривожності	20 %	6,6 %
Підвищений прояв тривожності	43,3 %	43,3 %
Занижений прояв тривожності	36,7 %	50,1 %
Фрустрація потреби в досягненні успіху	33,3 %	26,7 %
Страх самовираження	56,7 %	43,3 %
Страх ситуації перевірки знань	50 %	40 %
Страх не відповідати очікуванням оточуючих	40 %	40 %

Отримані результати дозволяють стверджувати, що встановлені зміни у проявах тривожності до та після проведення казкотерапії: зменшився відсоток школярів з високим проявом тривожності (6,6 %), підвищився відсоток дітей з заниженим проявом тривожності (50,1 %). Невеличкі зміни спостерігаються і у зменшенні кількості страху самовираження (43,3 %) та страху перевірки знань (40 %).

Значущі розбіжності були виявлені за наступними показниками:

- зменшилась кількість школярів з високим проявом тривожності ($\varphi=2,12$, $p\leq 0,05$);

- підвищився відсоток школярів із заниженим проявом тривожності ($\varphi=2,10$, $p\leq 0,05$).

Отже, можемо стверджувати, що після проведення казкотерапії спостерігається зменшення рівня і показників тривожності молодших школярів.

Проведене дослідження визначення казкотерапії як методу психокорекції страхів у молодшому шкільному віці дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналізуючи отримані результати нами були виявлені наступні найпоширеніші страхи у молодшому шкільному віці: 100% школярів бояться темряви; 83,3% дітей бояться залишитися наодинці та бояться, що можуть померти їх батьки; 73,3% школярів бояться тварин; 66,7% мають страх зубних лікарів та уколів; 56,7% дітей бояться захворіти та мають страх стихій.

Найменший відсоток школярів – 16,7% бояться казкових персонажів. Можемо припустити, що на даному віковому етапі дітей такі страхи є не актуальними та змінюються більш характерними для даного віку. 23,3% дітей бояться пожеж; 26,7% мають страх запізнення до школи; 30% бояться води; 33,3% мають страх того, що їх можуть покарати; 40 % дітей бояться страшних сновидінь та війни.

Узагальнюючи отримані результати варто відзначити, що більшість дітей молодшого шкільного віку мають страхи, що пов'язані з ситуацією самотності (темряви, залишитися одному, страх, що помруть батьки). Саме в тій ситуації, коли вони залишаються наодинці виникає відчуття невизначеності, що може провокувати дані страхи дітей. Слід вказати, що найменше школярі бояться казкових героїв, пожежі та води, що вказує на неактуальність даних страхів.

2. Встановлено, що 66,7% школярів мають знижений прояв переживання соціального стресу, 26,7% мають підвищений показник та 6,6% високий; 56,7% дітей мають також знижений прояв фрустрації потреби в

досягненні успіху, 33,3% мають високий та ще 10% підвищений; страх самовираження у більшості школярів (56,7%) має високий прояв, 23,3% демонструють підвищений прояв та ще 20% низький; 50% молодших школярів мають високий прояв страху ситуації перевірки знань, 33,3% мають підвищений прояв та 16,7% знижений; більшість школярів (40%) також демонструють високий прояв страху не відповідати очікуванням оточуючих, 33,3% мають підвищений прояв такого страху та 26,7% знижений; 50% школярів мають підвищений показник низької фізіологічної опірності стресам, 33,3% демонструють знижений прояв та 16,7% високий; підвищений показник прояву проблем і страхів у відносинах з вчителями демонструють 66,7% дітей, 26,7% мають знижений прояв та лише 6,6% демонструють високий.

Можемо стверджувати, що для більшості молодших школярів факторами тривожності виявилися – страх самовираження, страх перевірки знань та страх не відповідати очікуванням дорослих.

3. Після проведеного дослідження нами було встановлено, що більшість школярів мають страхи темряви. На основі отриманих даних ми застосовували казкотерапію як засіб психокорекції страху темряви. Заняття проводилися з дітьми протягом місяця періодичністю 2 рази на тиждень (всього 7 занять).

Отримані результати дозволяють стверджувати, що кількість страхів молодших школярів значно зменшилася. А саме: зменшився відсоток школярів, що бояться: темряви (66,7 %); залишитися одному (56,7 %); страху, що помруть батьки (73,3 %); страху тварин (66,7 %); страху захворіти (40 %), страху війни (40 %); страху страшних сновидінь (33,3 %) та страху пожежі (13,3 %).

Також встановлені зміни у проявах тривожності до та після проведення казкотерапії: зменшився відсоток школярів з високим проявом тривожності (6,6 %), підвищився відсоток дітей з заниженим проявом тривожності (50,1

%). Невеличкі зміни спостерігаються і у зменшенні кількості страху самовираження (43,3 %) та страху перевірки знань (40 %).

Таким чином, казкотерапія не тільки володіє великою привабливістю і цінністю, але також є універсальним і дуже доступним в практичній роботі психокорекційним методом.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-емпіричне дослідження визначення ефективності казкотерапії як методу психокорекції страхів у молодшому шкільному віці дозволяє зробити наступні висновки у відповідності до поставлених завдань:

1. Вивчення феномену «страх» у психологічному аспекті дає підстави вважати, що в науці не існує єдиного загального уявлення та теорії пояснення цього феномена. Поняття страху виступає одночасно як єдине та багатозначне явище, яке має свій певний механізм дії та силу впливу на людину. З метою диференціації феномену страху від схожих психологічних станів (тривоги, посттравматичного стресового порушення, фобії) страх визначають в цілому як негативний емоційний стан, що пов'язаний з відображенням у свідомості конкретної загрози для життя і благополуччя, припускає переживання якої-небудь реальної чи уявної небезпеки.

Основні причини страхів у молодшому шкільному віці можна умовно співвіднести за рівнем соціалізації дитини. Детермінантами страхів на першому рівні соціалізації – у сім'ї – є незадоволені потреби в розумінні, прихильності, безумовної любові; фізичні покарання, залякування; дефіцит позитивного спілкування з батьками, тривожність батьків; страшні мультфільми і казки. Детермінантами страхів у дітей на другому рівні соціалізації – у школі – можуть бути: переважання критики над похвалою; висміювання недоліків і насмішки ровесників; залякування; відсутність спілкування; розлука з об'єктом прихильності. На третьому рівні соціалізації (мезосреда) детермінантами дитячих страхів можуть стати негативний досвід; стихії; військові дії; перегляд телепередач з жахливим змістом.

2. Використання казкотерапії дозволяє ефективно долати не тільки порушення поведінці дітей, а й допомагає боротися з такою поширеною проблемою, як дитячі страхи. Ненав'язливо і невимушено казки допомагають дитині знайти вихід із складних життєвих ситуацій та шляхи вирішення

конфліктів, надають підтримку її можливостей, віри в себе; найстрашніші страхи зникають самі по собі.

3. Аналізуючи отримані результати нами були виявлені наступні найпоширеніші страхи у молодшому шкільному віці: 100% школярів бояться темряви; 83,3% дітей бояться залишитися наодинці та бояться, що можуть померти їх батьки; 73,3% школярів бояться тварин; 66,7% мають страх зубних лікарів та уколів; 56,7% дітей бояться захворіти та мають страх стихій.

Узагальнюючи отримані результати варто відзначити, що більшість дітей молодшого шкільного віку мають страхи, що пов'язані з ситуацією самотності (темряви, залишитися одному, страх, що помруть батьки). Саме в тій ситуації, коли вони залишаються наодинці виникає відчуття невизначеності, що може провокувати дані страхи дітей. Слід вказати, що найменше школярі бояться казкових героїв, пожежі та води, що вказує на неактуальність даних страхів.

Встановлено, що більшість школярів мають: знижений прояв переживання соціального стресу; знижений прояв фрустрації потреби в досягненні успіху; страх самовираження та страх перевірки знань у більшості школярів має високий прояв; більшість школярів також демонструють високий прояв страху не відповідати очікуванням оточуючих; мають підвищений показник низької фізіологічної опірності стресам; підвищений показник прояву проблем і страхів у відносинах з вчителями,.

4. Після проведеного дослідження нами було встановлено, що більшість школярів мають страхи темряви. На основі отриманих даних ми застосовували казкотерапію як засіб психокорекції страху темряви. Заняття проводилися з дітьми протягом місяця періодичністю 2 рази на тиждень (всього 5 занять).

За допомогою ϕ -критерія Фішера визначено значущі розбіжності до та після проведення казкотерапії: зменшився відсоток школярів, що бояться темряви ($\phi=4,20$, $p\leq 0,01$); зменшився відсоток дітей, що бояться залишитися

на одинці ($\varphi=3,15$, $p\leq 0,01$). Також були встановлені значущі розбіжності за показниками тривожності: зменшилась кількість школярів з високим проявом тривожності ($\varphi=2,12$, $p\leq 0,05$); підвищився відсоток школярів із заниженим проявом тривожності ($\varphi=2,10$, $p\leq 0,05$).

Отже, можемо стверджувати, що казкотерапія є ефективним психокорекційним методом у роботі практичного психолога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопян Л. С. Психолого-педагогическое исследование страхов детей младшего школьного возраста : автореф. дисс. на получение науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Акопян Любовь Суреновна. – Самара, 2002. – 21 с.
2. Акопян Л.С. Особенности преодоление страхов у детей младшего школьного возраста /Л.С. Акопян // Образование и саморазвитие, 2013. – № 17. – С . 214-218.
3. Аландаренко Ю. Страхи дітей. Шляхи подолання : семінар-тренінг для вчителів молодших класів / Ю. Аландаренко // Шкільному психологу. Усе для роботи : Науково-методичний журнал. – 2014. – № 9. – С. 26-30.
4. Астапов В. М. Тревожные расстройства у детей. Классификация тревожных расстройств / В. М. Астапов // Прикладная психология. – 2002. – № 2. – С. 32 – 41.
5. Бабарикіна І. В. Психологічні особливості корекційної роботи зі шкільними страхами / І. В. Бабарикіна // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. – Харків: ХНУ, 2011. – Вип. 45. – № 937. – С. 18-20.
6. Богучарова О. І. Шкільні страхи шестирічок та їх запобігання завдяки поведінці опанування / О. І. Богучарова // Практична психологія та
7. Бурлачук Л. Ф. Словарь – справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук // 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007 : ил. – (серия «Мастера психологи»). – С. 304, 454.
8. Вараксина А.В. Анализ программ коррекции страхов у младших школьников средствами арт–терапии / А.В. Вараксина // Молодой ученый. – 2016. – № 21. – С. 700-703.
9. Єнгалічева І.В. Казкотерапія як один із методів корекційно-рощзвивальної роботи з педагогічно занедбаними учнями / І.В. Єнгалічева // Науковий ввісник Ужгородського національного

- університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – Випуск 25, 2019. – С. 70-72.
10. Живанова В. А. Дослідження страху як психічного феномену в історичній ретроспективі / В. А. Живанова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2000. – № 3. – С. 121-125.
 11. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей / А.И. Захаров. – СПб. : Речь, 2010. – 320 с.
 12. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка / А. Захаров. – СПб, 2000. – 224 с.
 13. Захаров, А.И. Происхождение и психотерапия детских неврозов / А.И. Захаров. – СПб. : КАРО, 2011. – 268 с.
 14. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Игры в сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева, Т.М. Грабенко. – СПб, Речь, 2008. – 208 с.
 15. Калацкая Н.Н. Детские страхи и способы их коррекции у детей школьного возраста / Н.Н. Калацкая, В.Ф. Шигабиева // Вестник НЦБЖД, 2011. – № 2. – С. 44-47.
 16. Карпенко Н. В. Страх: позитивна і негативна роль у розвитку дітей / Н. В. Карпенко // Дошкільне виховання. – 1997. – № 12. – С. 18 – 19.
 17. Карпенко Н. Диференціація та діагностика окремих видів страху у дітей // Початкова школа. – 2002. – № 3. – С. 4–7.
 18. Ковалевская А.А. Психологическая коррекция страхов младших школьников / А.А. Ковалевская // Проблемы современного педагогического образования, 2016. – № 44. – С.75–81.
 19. Коненко Е.А. Особенности содержания страхов у детей / Е.А. Коненко // Молодой ученый. – 2016. – №14. – С. 547-549.
 20. Лебедева Л.Д. Велики ли глаза у страха? // Школьный психолог. – 2000. – № 19. – С. 8–17.
 21. Липская Т. А. Возможности метафоры как средства диагностики школьных страхов детей младшего школьного возраста / Т. А. Липская // Личность в условиях современных социальных изменений:

- материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Магнитогорск : МаГУ, 2010. – С. 102-110.
- 22.Макеева І.П. Казка як засіб розвитку емоційної сфери у дошкільнят з порушеннями поведінки // І.П. Макеева // Дошкільна освіта. 2002, – № 1. – С. 70-75.
- 23.Мирошниченко Н. Малювання як засіб корекції страху в дітей: Психолого-педагогічний семінар для педагогів та вчителів образотворчого мистецтва / Н. Мирошниченко // Психолог. Шкільний світ : Всеукраїнська газета. – 2009. – № 47. – С. 21-26.
- 24.Мовчан М. М. Дитячі страхи як особливий різновид людських страхів / М. М. Мовчан // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 29 (42). – С. 210-218.
- 25.Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К. : Видавництво Дім «Слово», 2009. – 464 с.
- 26.Музичук О.О. Казка як засіб розвитку особистісних цінностей молодших школярів / О.О. Музичук // Проблеми сучасної психології. – 2012. – № 17. – С. 22-35.
- 27.Назаревич В. Психологічні детермінанти проявів шкільних страхів у молодших школярів / В. Назаревич, А. Корнієнко // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації : [український науковий журнал] / Ун-т "Україна", Всеукр. асоц. політ. наук. – Київ : Україна, 2010. – № 1. – С. 236-240.
- 28.Панфилова М.А. Страхы в домиках. Диагностика страхов у детей и подростков // Школьный психолог. – 1999. – № 8. – С.10–12.
- 29.Полякова Т. В. Особенности страхов у детей младшего школьного возраста и причины их возникновения / Т. В. Полякова // Современные

- наукоємкіє технології. – 2013. – № 12. – С. 148-150.
30. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Питер, 2007. – 560 с. : ил. – (Серия «Практикум по психологии»). – 339 с.
31. Саржанова А.С. Детские страхи и пути их преодоление / А.С. Саржанова, А.К. Егенисова // Современные наукоємкіє технології. – 2014. – № 7. – С. 155-157.
32. Свиридова Є.В. Чарівні казки та прийоми їх аналізу на уроках літературного читання // Поч. школа. – 2004. – № 6.
33. Скляренко О. М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Скляренко Оксана Миколаївна. – Київ, 2005. – 20 с.
34. Тренинг по сказкотерапии / Под ред. Т.Д. Зинкевич-Евстигнеевой. – СПб. : Речь, 2007. – 176 с.
35. Усынина Т.П. — Исследование страхов в младшем школьном возрасте // Психолог. – 2019. – № 4. – С. 49 - 54. DOI: 10.25136/2409-8701.2019.4.30559 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=30559
36. Шебанова В. І. Дослідження тривожності у дітей молодшого шкільного віку / В. І. Шебанова // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 2. – С. 108 – 117.
37. Шишова Т.Л. Страхи – это серьезно. Как помочь ребенку избавиться от страхов. – М.: Искатель, 1997. – 94 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Катерина Тимошенко, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу. **ЗАЯВЛЯЮ**, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

Катерина Тимошенко
(ім'я, прізвище)